

Utviklingen i tradisjonell forbrytelseskriminalitet det kommende tiåret¹⁾

Fagfellevurdert artikkel

Av førsteamanuensis Leif Petter Olausen

Til tross for at antall politianmeldte ran, trusler og legemskrenkelser har økt markant det siste tiåret, har kriminalitetsutviklingen i dette tidsrommet også mange positive trekk. Antall drap er lavt og konstant, det har blitt færre bolig-innbrudd og det er stabilitet eller nedgang i andeler av befolkningen som er blitt utsatt for tyverier, skadeverk, vold og trusler. – Vil disse relativt gunstige trendene vare ved også det kommende tiåret? Dette spørsmålet forsøkes besvart i lys av kunnskaper vi har i dag.

LEIF PETTER OLAUSSSEN ble cand.polit. i 1979 med hovedfag i kriminologi. Han har arbeidet som forsker ved ulike institusjoner og har vært førsteamanuensis ved Institutt for kriminologi og rettsosjologi, Universitetet i Oslo siden 2000.

1 INNLEDNING

En faglig begrunnet oppfatning om kriminalitetsutviklingen i det kommende tiåret forutsetter kjennskap til faktorer av sentral betydning for hva som skaper grunnlag for kriminalitet, og hvilke endringer i slike faktorer som vil inntreffe i fremtiden. Presisjonsgraden i kriminologisk viten er så vidt rudimentær at det ikke er mulig å tittle særlig mange år framover i tid, og selv innenfor en horisont på ti år vil mye være usikkert. I tråd med Felson (1994) og innsikter fra britiske kriminologer som betegnes nyrealister²⁾ (se Young og Matthews 1992), bygger jeg mine betraktninger her på at en historisk

- 1) Artikkelen er en noe endret versjon av et notat jeg skrev i mai 2007 til Arbeidsgruppe 1 (Trender og utviklingstrekk) i forbindelse med Justisdepartementets forarbeid til kriminalmeldingen som skal legges fram i 2008. Notatet finnes på: <http://web3.custompublish.com/get-file.php/550099.823.wxucyedtep/Arbeidsgruppe1.pdf?return=www.kriminalomsorgen.no>.
- 2) Denne innrømmelsen viser at jeg befinner meg i ytterst dårlig faglig selskap, sett med mange norske kriminologøyne. Christie (1987) betegnet nyrealistene som fiender av faget kriminologi, et standpunkt som har preget pensumlister for kriminologistudenter i et langt tidsrom.

spesifikk kombinasjon av fire hovedfaktorer vil bestemme hvilken kriminalitetssituasjon som preger et samfunn:

- Hvilke handlinger som er kriminalisert
- Forekomst av «mål» eller «objekter» for kriminalitet
- Fravær eller nærvær av effektiv kontroll
- Forekomst av personer som er beredt til å begå kriminalitet

Den første av disse, hvilke handlinger som er kriminalisert, styres av politiske forhold, og jeg forutsetter at det neppe vil bli foretatt lovendringer det neste tiåret som vil ha vesentlig betydning for mengden av tradisjonell kriminalitet. Det medfører at et forhold som har stor betydning for sammensetning og mengde av handlinger som strafferettssystemet på ethvert tidspunkt skal forholde seg til, faller utenfor det som blir tatt opp, og at fokus først og fremst blir rettet mot tradisjonell forbrytelseskriminalitet.

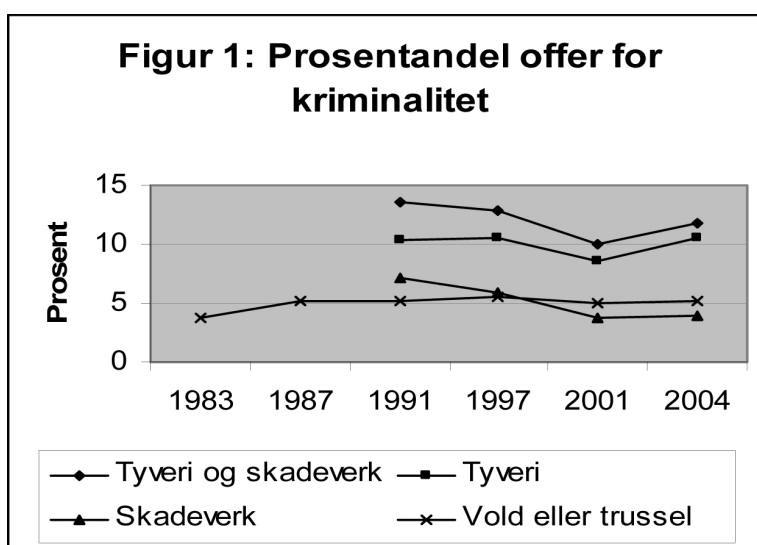
I det følgende skal jeg punktvis forsøke å konkretisere og drøfte hvordan de tre øvrige hovedmomentene er relatert til kriminalitet. En rekke forhold vil påvirke mengden av mål eller objekter som kan utsettes for kriminalitet, bestemme omfanget av kontroll som har betydning for hvor vidt kriminalitet faktisk blir begått, eller bestemmer mengden av personer som er beredt eller motivert til å begå kriminalitet. Samtidig vil fremtidige muligheter for endringer bli drøftet. – Siden min grunnleggende tilnærming er spørsmålet om vi kan regne med at kriminalitetsutviklingen det siste tiåret vil være ved også det neste, er det nødvendig å gi en kort beskrivelse av noen hovedtrekk ved det siste tiåret.

2 OPPSUMMERENDE OM DET SISTE TIÅRET

I en artikkel som både bygger på data fra den offentlige kriminalstatistikken og Statistisk sentralbyrås levekårsundersøkelser som har data om folks utsatthet for kriminalitet (vold, skadeverk og tyveri), oppsummerer Stene (2006, s. 81):

«Folk flest er ikke blitt mer utsatt for lovbrudd i løpet av de siste årene. Både politianmeldelsene og levekårsundersøkelsene tilsier snarere at det er blitt en mindre andel av befolkningen som utsettes for kriminalitet – selv om disse kildene gir noe ulike beskrivelser av omfang, hvordan og når denne nedgangen skjedde. Sett i forhold til befolkningens mengde var antallet anmeldte forbrytelser i 2005 det laveste på ti år, og nedgangen i tyverier fra boliger og biler har mye å si for denne utviklingen. Kriminalstatistikkene viser imidlertid at det i dag er betydelig flere av de fleste typer lovbrudd enn på begynnelsen av 1980-tallet. Noen av disse trendene indikerer reelle endringer i befolkningens atferd, andre må i større grad ses i sammenheng med endringer i vår tilbøyelighet til å anmelde og rettssystemets virkemåter.»

At prosentandel av befolkningen som i følge levekårsundersøkelsene har vært utsatt for tyveri, skadeverk, vold eller trusler, har sunket eller vært konstant siden 1991, fremgår av figur 1. Dette bildet sammenfaller rimelig godt med Pape og Falck (2003), som fant at omfanget av selvrapportert kriminalitet begått av unge i alderen 13–19 år peker i retning av at ungdomskriminaliteten har økt noe, men ikke mye fra 1992 til 2002.

Kilde: Statistisk sentralbyrås levekårsundersøkelser, Statistikkbanken.³⁾

Utviklingstrenden for politianmeldte trusler og vold ser imidlertid delvis nokså annerledes ut:

«Siden 1980 har det vært en jevn økning i antallet etterforskede voldsforbrytelser. Antallet anmeldte legemsforbrytelser har økt med mer enn 50 prosent, og antallet anmeldte trusler er mer enn doblet i perioden 1993–2005. Det har ikke vært en tilsvarende økning i antall anmeldelser av de svært grove tilfellene av vold, som drap og grov legemsbeskadigelse. I 2005 ble det anmeldt 61 drapsforsøk og 33 drap, som samlet sett er noe under det

3) Data er lastet ned fra: http://statbank.ssb.no/statistikkbanken/Default_FR.asp?Product-id=03.05&PXSid=0&nvl=true&PLanguage=0&tilside=selecttable/MenuSelP.asp&Subject-Code=03. Lesedato: 5. mars 2008.

årlige gjennomsnittet i den siste tolvårsperioden. Antallet drap varierer fra år til år, men ut fra drapsstatistikken kan vi ikke si at det er blitt flere drap i løpet av de siste 20 årene. I løpet av de siste syv årene har også antallet anmeldte legemsbeskadigelser, som er mer alvorlig enn legemsfornærmelsene, ligget stabilt på i underkant av 3 000 tilfeller i året.» (Stene, 2006, s. 86)

Flere forhold kan forklare at levekårsundersøkelsene viser andre trender for trusler og vold enn data for politianmeldelser av tilsvarende forhold. Ifølge Stene (2006, s. 87) er politiets registrering av voldssaker i dag mer omfattende enn tidligere, og de siste årenes levekårsundersøkelser viser at folks tilbøyelighet til å anmelde – særlig trusler – har økt. Videre kan økende politikontakt fra midten av 1990-tallet med ungdommer som har befatning med narkotika, også ha bidratt til at mer vold er blitt anmeldt.

Forskjell i trender mellom anmeldt vold og vold som fanges opp av levekårsundersøkelsene, kan imidlertid også skyldes at befolkningsgrupper som ikke inngår i levekårsundersøkelsene, kan ha blitt mer utsatt for vold, jfr. Olaussen (1995). Dette gjelder både personer som er bostedsløse eller som er vanskelig å treffe hjemme slik at de kan bli intervjuet, og det gjelder innvandrere som ikke behersker norsk eller av andre grunner ikke blir med i det utvalget som blir intervjuet i levekårsundersøkelsene. En undersøkelse av politianmeldt vold i 1998 (Gundersen m. fl. 2000 s. 16) viser at innvandrere med ikke-vestlig bakgrunn er noe mer utsatt for anmeldte lovbrudd enn nordmenn, og forskjellen i utsatthet er særlig stor for voldslovbrudd. For slike lovbrudd var andelen utsatte nesten tre ganger høyere blant ikke-vestlige innvandrere (10.3 per 1000 innbyggere) enn blant nordmenn (3.8 per 1000 innbyggere). I oppklarte voldssaker registrert hos politiet i 1997 med en ikke-vestlig innvandrers som offer var også gjerningspersonen i nesten halvdelen av sakene en person med bakgrunn som innvandrers fra et ikke-vestlig land (Gundersen m.fl. 2000, s. 22). Det kan følgelig ikke utelukkes at en del av økningen i politianmeldt vold og trusler er reell, til tross for at dette ikke ser ut til å stemme med levekårsdata, jfr. figur 1. Videre bør det nevnes at antall politianmeldte ran og grove ran steg kraftig gjennom 1990-tallet, men grove ran har sunket noe i 2005 og 2006.⁴⁾

Når jeg så skal forsøke å antyde hvordan kriminalitetsutviklingen i årene fremover vil bli, forsøker jeg å grunngi hvorvidt jeg anser det som rimelig at det siste tiårets nokså gunstige utvikling vil vare ved.

4) Se: http://www.ssb.no/emner/03/05/a_krim_tab/tab/tab-2007-02-21-04.html. Lesedato: 5. mars 2008.

3 ATTRAKTIVE «MÅL» ELLER «OBJEKTER» FOR KRIMINALITET

Den tradisjonelle forbrytelseskriminaliteten retter seg typisk mot personer, gjenstander eller eiendom av ulikt slag. Kriminalitet mot personer har tradisjonelt bestått av voldtekt eller andre seksuelle overgrep mot kvinner og barn, fysisk aggressiv vold mot både barn, kvinner og menn, eller det har dreid seg om trusler, berøvelse av bevegelsesfrihet og av ærekrenkelser. I senere tid har diskriminering eller krenkelser på grunnlag av hudfarge eller etnisk tilhørighet kommet til. Siden mengden av personer neppe vil endres betydelig i Norge i løpet av kommende tiårsperiode, kan det antas at antall personer som vil kunne være attraktive objekter for kriminalitet, bare vil være svakt økende. At andelen eldre i befolkningen vil øke noe, vil neppe gi store utslag i kriminalitetsbildet. Noen forhold kan likevel bidra til å *endre* forekomsten av enkelte former for personrettet kriminalitet:

- Mengden av berusede mennesker som deltar i uteliv om natten, er sterkt bestemmende for mengden av ulike former for voldskriminalitet. Hvis beruselse eller nattlig uteliv blir mindre fremtredende, vil det bli mindre av slik vold, og hvis natteliv og beruselse tiltar, må man regne med at også mengden av rusrelatert vold, inklusive voldtekter, vil øke.
- Hvis motsetninger og konflikter øker i det kulturelt noe mer sammensatte samfunn som deler av Norge nå er (særlig Oslo-området), vil dette kunne føre til økning i så vel ærekrenkelser, diskriminering, trusler og vold. Hvis motsetninger og konflikter dempes, vil slik kriminalitet kunne avta.
- Dersom konkurranse, motsetninger og konflikter øker mellom personer eller grupper som deltar i omsetningen av narkotika⁵⁾ (eller andre smuglervarer), vil nok også volden innen dette miljøet øke. Hvis konkurranse, motsetninger og konflikter avtar, kommer denne formen for vold til å avta.

Det er ikke mulig på faglig grunnlag å forutsi nå hvordan de ovennevnte forholdene vil utvikle seg, og det finnes neppe politisk tilgjengelige virkemidler til å påvirke annet enn omfanget av alkoholrelatert, offentlig natteliv. Narkotikarelatert vold ville nok avta sterkt om narkotika ble ned- eller avkriminalisert. Det er imidlertid ingen tegn som tyder på at det vil bli politisk flertall for å innføre vesentlige endringer på nevnte områder.

5) I følge Snertingdal (2007) forekommer vold særlig i forbindelse med inndriving av penger og for å unngå tysting og opprettholde respekt og kustus i miljøene. Økende konflikter etter 2000 henger sammen med at nye grupper har kommet inn i narkotikaomsetningen og dels benytter andre metoder enn tidligere.

Den tradisjonelle forbrytelseskriminaliteten mot gjenstander og eiendom har i hovedsak bestått av tyverier, ran og skadeverk. Mengden av penger som er i omløp blant folk, i forretninger og bedrifter, har avtatt sterkt etter at elektroniske betalingsmidler er tatt i bruk. Dermed er et objekt som tidligere var meget attraktivt både i forbindelse med tyverier og ran, blitt langt mindre aktuelt, og det er grunn til å tro at bruk av mynt og pengesedler vil avta i bruk også det kommende tiåret. Steder med stor konsentrasjon av penger, som banker og pengetransporter, har dermed blitt mer attraktive mål for ran. Det er ingen tvil om at tallet på slike ran har tiltatt, og at ranene har fått et mer «profesjonelt» og organisert preg det siste tiåret enn tidligere. På grunn av økende bruk av elektroniske betalingsformer er det neppe grunn til å tro at mengden av attraktive mål i form av store pengemengder i banker eller under transport vil øke betydelig i årene som kommer.

Verdifulle gjenstander (biler og andre motorkjøretøyer, sykler, båter, kunstverk, antikviteter, smykker, fotoutstyr, elektronisk utstyr osv.) som er mulig å tilegne seg ved tyveri eller ran, vil rimeligvis kunne fremstå som attraktive mål for kriminalitet. Et karakteristisk trekk ved samfunnsutviklingen de siste femti år er for det første at *mengden* av slike gjenstander har økt meget sterkt, og for det andre at masseproduksjonen gjør at enkeltgjenstandene *anonymiseres* som følge av at et enormt antall vareenheter har identisk utseende. For det tredje har *størrelse* og *vekt* på mange populære masseproduserte varer, f.eks. elektronisk musikkutstyr, krympet betraktelig, og for det fjerde blir utstyr som tidligere var *fast*montert (telefoner) eller som fordret tilkobling til fast antenne eller elektrisitet fra nettet (radioer, TVer, PCer), nå masseprodusert i små, lette og *barbare* utgaver. Av disse grunner er det nå lettere – også i bokstavelig forstand – å være tyv enn noen gang tidligere.

Selv om det er grunn til tro at denne trenden vil opprettholdes eller forsterkes i det kommende tiåret, er det ikke gitt at det vil føre til økning i tyverier eller ran av gjenstander av nevnte type. Slike gjenstander vil bare være attraktive objekter for kriminalitet dersom de enten skal brukes av den som stjeler, eller når de kan omsettes i penger. Tyveri av ting til egen bruk vil trolig endres i takt med den teknologiske utviklingen, dersom slike tyverier ikke bremses av andre forhold, som nedgang i mengden av motiverende tyver eller mer effektiv kontroll.

Omsetning av tjuvegods i penger forutsetter at tyver eller helere har tilgang til et marked der gjenstander som er stjålet, kan omsettes. Markedet for brukte gjenstander i Norge synes å være lite. Det skyldes for det første den meget raske teknologiske utviklingen av mange elektroniske varer (fotoutstyr, mobiltelefoner, TV, radioer, musikkavspillingsutstyr osv.) og skiftende motetrender som medfører at klær og en rekke andre produkter raskt svinner i økonomisk så vel som bruksmessig verdi. For det andre gjør

velstandøkningen det mulig for de aller fleste i Norge å kjøpe nye produkter. Dette har nok gradvis gjort det mindre attraktivt å stjele brukte ting for omsetning i vårt land. Dette er nok en av grunnene til at grove (innbrudds)tyverier i boliger og hytter har sunket sterkt det siste tiåret. Hvis mengden av personer i Norge som ikke har del i den generelle velstandøkningen, vokser, vil nok mulighetene for omsetning i Norge av brukte ting som er stjålet, også kunne øke.

For tyver og helere som har mulighet til å omsette tjuvegods i andre land, vil situasjonen være en annen. For dem vil en rekke verdigjenstander som både finnes utendørs, i forretninger, organisasjoner, bedrifter, private hjem, eller i folks vesker eller lommer kunne være meget attraktive objekter. Et eksempel som illustrerer dette: I slutten av januar 2008 ble til sammen 37 rumenere pågrepet av politiet i Oslo, dels i en bolig og dels ved Bussterminalen, og store mengder med tjuvegods ble beslaglagt. Rumenerne fylte en tilhenger til en rumenskreistrert minibuss full av gods som politiet er sikre på stammer fra en serie innbrudd i boliger i Oslo-området (*VG Nett* 02.02.2008). Utviklingen mot økende forskjeller mellom rike land med stor mengde av attraktive gjenstander som hele tiden følger den teknologiske utviklingen og motetrender, og langt fattigere land som henger etter og ikke klarer å følge med, sammen med åpnere grenser og sterk internasjonalisering av handel og omfattende migrasjon fra fattige til rike land, legger til rette for transport av og handel med gjenstander som er skaffet til veie ved kriminalitet. Det er ikke mulig å anslå tallmessig hvor mye dette betyr for tyverikriminaliteten i Norge nå, eller hvilken betydning det vil kunne få for mengden av tyverier som blir begått i kommende år. Politiet har imidlertid avdekket en del tilfeller av tyverikriminalitet der det som er stjålet (diverse elektroniske varer, båter, motorer, biler, varepartier), er blitt sendt ut av landet. De mest åpenbare eksemplene på tradisjonell tyverikriminalitet i Norge som er organisert fra utlandet, er bander som har kjøpt tur-returbillett med fly til Gardermoen, og utstyrt seg med tomme bagger som skulle fylles med stjalne varer fra taxfree-butikkene, før banden returnerte (*Dagsavisen* og *Romerikes Blad* 22. februar 2008). Ifølge avisene ble to slike bander tatt i januar 2008, og de hadde stjålet varer for 70.000 kr og 80.000 kr.

Partier av nye varer i lagre og forretninger vil nok fortsette å være attraktive, både for omsetning i Norge og utenfor landets grenser – og kanskje i økende grad – fordi omsetning av brukte varer er vanskeligere, og utbyttet av tradisjonelle tyverier normalt er ganske lite.

Smugling og omsetning av enkelte typer varer (alkohol, tobakk og narkotika) kan også være attraktivt fordi det innbringer penger. Til tross for at røyking er i ferd med å bli mindre vanlig, gjør høye tobakkspriser (avgifter) at smugling av tobakksvarer gir god fortjeneste, og det er neppe grunn til å tro at dette vil endres i nær fremtid. Bruk av

narkotika og høye alkoholpriser (avgifter) skaper også grunnlag for å tjene penger på smugling av narkotika og alkohol, og disse mulighetene vil neppe endres vesentlig det kommende tiåret.

Den meget sterke veksten i antall utesteder med skjenkerett har skapt et raskt økende marked der også smuglervarer (sprit og tobakk) kan bli omsatt. Dette skyldes både at antall skjenkesteder har økt, og at skjerpet konkurranse (pga. antallsøkningen) nok kan gi flere et insitament til å ta i bruk illegale midler som kutter kostnader: omsetning av smuglervarer og betjening som delvis arbeider svart eller «supplerer» en lav (svart) lønn med penger fra offentlige velferdsordninger. Lav lojalitet til norsk skatte- og avgiftspolitikken så vel som norske velferdsordninger kan ha et betydelig omfang blant næringsutøvere, jfr. taxinæringen i Oslo, der det ser ut til at særlig folk med pakistansk opprinnelse har mange overtredelser å svare for.

Velferdsordninger som sosialhjelp og trygde vil nok også i årene som kommer være attraktive som levevei og «tilskudd» til ulike inntekter for noen. Skatter og avgifter som kan unndras fra fellesskapet og forbrukes privat, vil nok forekomme det neste tiåret også. Det samme gjelder brudd på regnskapsregler i vinnings hensikt, samt innsidehandel med aksjer og annen kriminalitet i forbindelse med penge- og verditransaksjoner i næringsvirksomhet. Økende bruk av arbeidskraft fra andre land kan også øke mulighetene for unndragelse av skatter og avgifter i næringsvirksomheter. – Miljøkriminalitet forekommer selvsagt også, og nye eller strengere regler som følge av økt fokusering på klimatiltak kan komme til å øke denne kriminaliteten.

Omsetning av narkotika er avhengig av at det finnes et brukermarked for stoffene. Gjennom 1990-tallet ble holdninger til bruk av cannabisstoffer mer positiv og bruken mer utbredt, mens denne utviklingen ser ut til å ha snudd etter 2000. Skog (1990) beregnet antallet aktive sprøytemisbrukere i landet til mellom 4000 og 5000 i 1990. Bretteville-Jensen og Ødegård (1999) beregnet det tilsvarende antallet til 9000–12000 i 1999. Økningen ser ut til å ha fortsatt i perioden 1997–2001, så er det nedgang i 2003 og utflating i 2004–2005. Ny beregning for 2004 gir et anslag på 8200–12500 sprøytemisbrukere (Bretteville-Jensen og Amundsen 2006). Markedet for narkotika som injiseres (i betydelig grad heroin), økte sterkt gjennom 1990-tallet, men ser ikke ut til å ha økt de siste årene. Gjennom 1990-tallet sank prisene på heroin i Oslo (Snertingdal 2007).

Et nytt innslag i norsk narkotikakriminalitet ble avdekket på slutten av 2007 og begynnelsen av 2008, da politiet fikk tips om bolighus ulike steder på Østlandet som var leid ut, og der leietakeren hadde gjort om boligen til marihuanaplantasje. Ved utgangen av februar hadde politiet funnet drøye 30 slike plantasjoner, arrestert 50–60 personer og beslaglagt omkring 10.000 marihuanaplanter. Hvis KRIPOS' anslag at

hver plante gir ca. 50 gram røykbart materiale stemmer (*Aftenposten* 20.2.2008), vil beslaget gi omkring 500 kg røykbar marihuana. Det vil ha en gateverdi på kanskje 50 mill. kroner, avhengig av mengden av det psykoaktive stoffet THC. Mange av leietakerne og de som ble pågrepet av politiet, hadde i følge avismeldinger vietnamesisk bakgrunn, og avisene har også vist til at vietnamesere har organisert tilsvarende virksomhet både i Canada og Storbritannia.

Vellykket rehabilitering av personer som er avhengige av narkotika (for eksempel metadonassistert behandling), vil effektivt kunne påvirke brukermarkedets størrelse og derved også mengden av kriminalitet som gjelder befatning med narkotika. Dessuten viser en undersøkelse av kriminalstatistiske data for 2005 (jfr. Stene 2008) at en betydelig andel av de som ble siktet for narkotikalovbrudd, også ble siktet for andre typer kriminalitet, først og fremst vinningskriminalitet. Derfor vil endringer i mengden av personer som er avhengige av narkotika, også ha betydning for mengden av annen kriminalitet, særlig vinningskriminalitet.

Ovenfor ble det nevnt at teknologiutviklingen har hatt stor betydning for mengden og arten av ting som kan utsettes for kriminalitet. I tillegg kan ny teknologi også innvirke på kriminalitetsbildet ved at ny teknologi både kan åpne muligheter for økende omfang av kjente kriminalitetstyper og nye former for kriminalitet. Billig og lett tilgjengelig utstyr for kopiering og trykking gjør det langt enklere å begå ulike former for forfalskningskriminalitet i dag enn for få år siden. Dette utfordrer sikringen av ulike former for identitets- og verdidokumenter (bank- og kredittkort, bilsertifikater, pass, vitnemål, etc.). Produksjon, kjøp og salg av pornografiske bilder/film, utnyttelse av barn og andre svake til produksjon av pornografisk bildemateriale, eller til andre seksuallovbrudd, har også blitt mye enklere med ny teknologi. Likeså har bruk av mobiltelefoner og PC-utstyr skapt nye muligheter for koordinering og planlegging av tradisjonell kriminalitet (spektakulære ran) og ikke bare av terroranslag. Hacking av data- og telesystemer, spredning av datavirus og lignende i tele- og datasystemer, ulovlig kopiering av programvare, musikk, filmer og annet som er beskyttet av åndsverkslovgivning, representerer nye utfordringer både strafferettslig, prosessuelt og politifaglig.

Hva som er eller kan være attraktive mål eller objekter, er ikke rent «objektive» størrelser. Det er selvsagt betinget av «øynene som ser», eller av det man er ute etter. – Film og etermedier er egnet til å spre ideer eller «synssett», ikke bare om hva som er estetisk vakkert, moderne eller «trendy», men også ideer om muligheter for avskyelige handlinger som er oppsiktsvekkende, spres raskt og kan komme til å danne mønster for kopiering (copycat). Tagging og graffiti er eksempler på dette. Andel av befolkningen som har vært utsatt for skadeverk som er fanget opp av Levekårsundersøkelsene (1991–2004), har sunket jevnt fra 1991 til 2004. Likevel har antall politianmeldte skadeverk

økt ganske sterkt gjennom 1990-tallet på grunn av tagging og graffiti (se Høigård 2002). Disse formene for skadeverk vil nok være attraktive så lenge tagging og graffiti er en uttrykksform som nyter stor anseelse i enkelte små ungdomsgrupper, særlig i våre større byer. Det er uforutsigbart hvor lenge dette vil vare, om populariteten vil avta eller øke i omfang.

4 FRAVÆR ELLER NÆRVÆR AV EFFEKTIV KONTROLL

Samtlige former for kriminalitet vil i noen grad være påvirket av hvorvidt en eller flere former for kontroll eller sikringstiltak påvirker kriminelles muligheter til å kunne gjennomføre en kriminell handling mot et mål eller objekt. Så vel mengde som art av kontrolltiltak som er i bruk, vil ofte være betinget av hvem som ser det som sitt ansvar å finne fram til og iverksette kontrolltiltak. Jo flere som ser at de har et ansvar og kan bidra, desto flere tiltak vil kunne bli tatt i bruk. Det siste tiåret har utvilsomt vært preget av at ikke bare politiet og andre offentlig instanser har iverksatt kontrolltiltak for å forhindre kriminalitet. Fra begynnelsen av 1990-tallet har politiet blitt tydeligere på at de ikke bare skal straffeforfølge kriminalitet, men også bidra til å forebygge den. Noe forebygging kan politiet gjøre selv, men de kan også stimulere privatpersoner og virksomheter til å gjøre det de kan for å redusere sannsynligheten for at de skal bli utsatt for kriminalitet. I tillegg har forsikringsselskaper gitt muligheter for reduksjon i forsikringspremie ved bedre sikring av boliger, hytter og virksomheter, og vaktelskaper og andre som selger sikringsutstyr, har ved annonsering og reklame også stimulert til bedre sikring.

Siden dette har skjedd i en tid da folk flest, forretninger og andre virksomheter har hatt jevnt god økonomi, har sikkerhetstiltak i forhold til vinningskriminalitet blitt en betydelig salgsvare, både i form av servicetjenester (vaktelskaper) og kontroll- og sikkerhetsinnrettet teknologi. Mens 6 % av norske husstander hadde installert innbruddsalarm i 1989, fantes slik alarm hos 28 % av husstandene i 2004, og 37 % hadde montert sikkerhetslås på dører (Olaussen 2006). Mitt inntrykk er at det er blitt vanligere det siste tiåret at gatedører i bygårder i Oslo er låst også om dagen, og at man må ringe på for å slippe inn. Vinduer har blitt sikrere mot innbrudd fordi fabrikanter av lukkeme-kanismer har tatt innbruddsproblemet mer alvorlig, og tømmerne som setter inn vindu og dører, vektlegger også dette hensynet mer. I sum har antakelig alt dette bidratt til nedgangen i politianmeldte grove tyverier fra boliger og hytter, og det er grunn til å tro at ulike former for teknisk sikring mot slike tyverier vil fortsette.

Det må antas at det har vært en parallell utvikling i forretninger og bedrifter for å redusere muligheter for innbrudd og tyverier. I forretninger, lager og bedrifter har det

trolig blitt mer vanlig enn før at det er metallgitter foran vindu og dører om kvelden og nettene. Tekniske kontrollinnretninger som overvåkingskamera og vektere brukes også til å kontrollere adgang til lokaler og deler av forskjellige virksomheter, samt til kontroll av både kunder og ansatte som kan begå tyverier eller lignende kriminalitet. – Nyere biler har (tennings)lås som er sikrere mot bilbrukstyverier enn eldre biler har, og dette er en viktig grunn til at antall slike tyverier har holdt seg konstant og sunket litt, til tross for økt mengde biler i landet. En del særlig dyre biler kan dessuten være utstyrt med en enhet som gjør det mulig å spore (peile) bilen om den skulle bli stjålet. – Penger i automater for pengeuttak eller som blir transportert, er sikret ved fargepulver som smitter over på sedlene og gjør dem ubrukelige ved kriminelle anslag. Denne utviklingen av bedre teknisk sikkerhetsutstyr og mer bruk av dette og av vaktelskaper vil ganske sikkert fortsette og bidra til å dempe, kanskje på noen områder redusere kriminaliteten.

Den teknologiske utviklingen vil nok også fortsette å frembringe nye og mer effektive former for kontroll- eller sikkerhetsteknologi. Det vil utvilsomt være mulig å bygge inn teknologiske elementer, f.eks. pin-koder, i mye forbrukerelektronisk utstyr som vil gjøre det lite attraktivt å stjele dem fordi utstyret ikke vil fungere uten at brukeren har nødvendig pin-kode. Det faktum at nesten alle har mobiltelefon, og at moderne datautstyr nå finnes i nesten alle virksomheter og svært mange husholdninger i Norge, gjør det mulig å overvåke både boliger og virksomheter helkontinuerlig og svært billig når de er folketomme. Kamera, sensorer som fanger opp bevegelser, eller mikrofoner som fanger opp støy kan plasseres innendørs og kobles til en PC. Denne kan programmeres slik at eiere umiddelbart varsles ved oppringing (eller SMS) til mobiltelefon, om noen bryter seg inn. Eier kan derved varsle politiet straks, og et kamera tilkoblet PC kan sikre verdifulle spor til videre etterforskning eller straffefølgelse. Denne typen teknologi som nå er tilgjengelig for en rimelig penge siden mange allerede har nødvendig datautstyr og telefon, vil kunne medføre en teknisk formidlet uformell kontroll – både av boliger og næringslokaler – som er like tett og mer kontinuerlig enn tidligere, da boliger sjelden var folketomme i lange tidsrom, og da næringsdrivende ofte bodde vegg i vegg med sin virksomhet.

Kontroll i forhold til muligheter for vold fra menn mot tidligere samboer eller ektefelle har tiltatt noe ved bruk av voldsalarm og hemmelig adresse for kvinnen. Krav om vandelsattest for personell i barnehager, barneskole og for fosterforeldre er også nye forsøk på å forebygge enkelte typer av vold eller seksuelle overgrep.

Økt bruk av kontroll, enten den iverksettes av forretninger, bedrifter, revisorer, politi, skatte- og avgiftsmyndigheter, tolletaten, trygde- og sosialetat, mattilsyn etc., fører imidlertid ofte til at mer av den skjulte kriminaliteten blir avdekket. Dermed vil

kriminalitet som politiet og andre myndigheter får kjennskap til kunne øke uten at økningen trenger å henge sammen med at tallet på straffbare handlinger har blitt større. Derfor er det ikke slik at all skjerping av kontroll umiddelbart leder til nedgang i registrert kriminalitet, selv når kontrollen er effektiv, og dette gjør det meget vanskelig å undersøke virkninger av økt kontrollinnsats på ulike områder.

5 PERSONER BEREDT TIL Å BEGÅ KRIMINALITET

Men mengden av kriminalitet som blir begått, vil ikke bare avhenge av muligheter til å begå kriminalitet og ulike former for sikring og ytre kontroll. Kriminalitetsmengden vil også være betinget av hvor *mange* personer som begynner å begå kriminalitet, av hvor *hyppig* hver enkelt av dem faktisk gjør det, og av hvor *lenge* de som begynner, fortsetter med det.

Det forholder seg selvsagt slik at hvem som helst kan være beredt til å begå i alle fall enkelte former for kriminalitet, dersom en anledning byr seg. «Leilighet skaper tyv», sier et gammelt ordtak som reflekterer at svært mye kriminalitet er lett å begå både fordi det ofte er mulig, det fordrer ingen særlig kompetanse å gjøre det, og fordi moralske barrierer mot handlingen ofte ikke er svært sterke. Men samtidig er det et faktum at det er store forskjeller mellom på den ene side de svært mange som ytterst sjelden begår kriminalitet, og på den annen side noen få som faktisk begår svært *mye* kriminalitet i perioder av livet. Dette framgår tydelig av Skarðhamar (2005), som undersøkte hvor mange av de som ble født i Norge i 1977 som var registrert som siktet for en eller flere forbrytelser eller forseelser fra de fylte 15 år (1992) til de var 24 år (2001). I alderen 15–24 år er det mest vanlig å begå kriminalitet i moderne samfunn. Blant menn i 1977-kohorten ble 1 av 3 og blant kvinner 1 av 12 siktet enten for forseelse eller for forbrytelse eller begge deler i tidsrommet 1992–2001. Dette eksemplifiserer at det *ikke er uvanlig* at unge – særlig menn – begår kriminalitet, særlig trafikkforseelser. Andelen som hadde blitt siktet for en eller flere *forbrytelser*, var drøyt 16 % for menn og drøyt 3 % for kvinner. Undersøkelsen dokumenterer dessuten at blant de som ble siktet for kriminalitet, var det stor variasjon i hvor hyppig de hadde begått kriminalitet (som politiet har oppklart). Det store flertall av de som ble siktet, 41 % av siktede menn og 57 % av siktede kvinner, ble siktet for én forbrytelse i løpet av tiårsperioden 1992–2001. De personene som ble siktet for 1–3 forbrytelser i løpet av tiåret, 68 % av de siktede, var ansvarlige for 19 % av totalt antall forbrytelser som personer i dette årskullet hadde begått, og som var oppklart av politiet. Selv om det ikke er uvanlig at unge menn i alderen 15–24 år begår kriminalitet, også forbrytelser, så er det altså ganske *uvanlig* at

unge hyppig begår mye kriminalitet. Men det var en mindre gruppe, 13 % av siktede menn og 5 % av siktede kvinner, der hver av de siktede ble siktet for mer enn 10 forbrytelser i løpet av tiåret. Til sammen ble disse personene siktet for 60 % av forbrytelsene som dette årskullet hadde begått, og som var oppklart av politiet. Selv om 10 % av de som ble født i 1997, ble siktet for forbrytelse mens de var i alderen 15–24 år, ble hele 60 % av forbrytelser som noen i fødselskullet ble siktet for, begått av 2 % av mennene og 0,1 % av kvinnene i årskullet.

Tabell 1: Fordeling av fødselskullet 1977 og de som ble siktet for forbrytelser i alderen 15–24 år etter kriminalitetsmønster.				
Grupperinger ut fra kriminalitetsmønster		Prosentandel av:		Gjennomsnittlig antall forbrytelser per person
	N=	kullet født i 1977	Oppklarte forbrytelser begått av kullet i tiåret 1992-2001	
Normalpopulasjonen	494542	95,2	15	0,1
Ungdomstidsavgrensede	1188	2,3	13	3,1
Senstartere	1280	2,5	38	8,5
Høyaktive	243	0,5	34	39,5

Kilde: Skarðhamar (2005) tabell 3.1 s.23.

Det forhold at antall forbrytelser som hver enkelt hadde begått varierer sterkt, henger sammen med at varigheten av den enkeltes kriminelle periode, den *kriminelle karriere*, også varierte sterkt, samt at noen begynte tidlig å begå kriminalitet, andre noe senere. Nærmere analyser av materialet viste at fødselskullet 1977 kunne deles i fire grupper ut fra trekk ved deres kriminalitetsmønster i tidsrommet 1992–2001, jfr. tabell 1.

Gruppen som kalles 'normalpopulasjonen' i tabellen, består i hovedsak av personer som ikke ble siktet for noen forbrytelser samt noen få siktede med ett eller et par forbrytelser. De som kalles 'ungdomstidsavgrensede', kjennetegnes av en kriminalitetskarriere som begynte tidlig, men ble avsluttet i ungdomsårene. 'Senstarterne' begynte å begå kriminalitet senere enn forrige gruppe og fortsatte sin kriminalitet inn i tidlig voksen alder. De 'høyaktive' begikk forbrytelseskriminalitet forholdsvis hyppig gjennom hele tiårsperioden.

Mens normalpopulasjonen, som utgjorde 95 % av fødselskullet, til sammen ble siktet for 15 % av alle forbrytelser som politiets oppklaring viste at fødselskullet hadde begått, var de ungdomstidsavgrensede kriminelle som utgjorde 2,3 %, ansvarlige for 13 % av forbrytelsene. Senstarterne og de høyaktive, grupper som utgjorde henholdsvis 2,5 % og 0,5 % av fødselskullet, var ansvarlige for 38 % og 34 % av forbrytelsene. De to siste gruppene som til sammen utgjør 3 % av fødselskullet, hadde altså begått 72 % av de oppklarte forbrytelsene som kullet var ansvarlig for. Den høye andelen er dels en følge av at de hyppig begikk kriminalitet, dels av at deres kriminelle karriere strakk seg over mange år.

Disse prosentandelene kan av ulike grunner ikke gjøres gjeldende for all kriminalitet som blir begått eller anmeldt til politiet, og de kan heller ikke gjøres gjeldende for enkeltkategorier av lovbrudd eller for lovbrøyttere som er eldre enn 20–24 år. Likevel er hovedtrekkene i dette mønsteret tilstrekkelig som dokumentasjon for at volumet av kriminalitet ikke bare er betinget av mengden av attraktive mål eller objekter og mer eller mindre effektiv kontroll. Hvis bare disse faktorene har betydning, blir den sterke «opphopingen» av kriminalitet i to små grupper i et fødselskull helt uforklarlig. Siden undersøkelser som tar utgangspunkt i ungdommers selvrapporterte⁶⁾ kriminalitet viser et opphopingsmønster som er meget likt det Skarðhamar (2005) fant, kan dette i hovedsak ikke forklares med seleksjonsmekanismer i tilknytning til anmeldelser og politiets oppklaring.

Endringer det kommende tiåret i faktorer som kan bidra til endringer i mengden av personer som *hyppig* begår kriminalitet eller utvikler en *flerårig* kriminell karriere, vil åpenbart være av større betydning for totalmengden av kriminalitet som blir begått, enn endring i faktorer som først og fremst påvirker mengden av personer som begår enkeltstående kriminelle handlinger. Hvilke kjennetegn er det så som preger de som begår særlig mye kriminalitet, og som kan gi grunnlag for politisk påvirkning av kriminalitetsutviklingen?

Helt siden kriminologien ble etablert som fag, har undersøkelser vist at særlig de som begår hyppig kriminalitet over lange tidsrom, har og har hatt et liv som ut fra vanlige standardmål for levkår eller livssituasjon stiller svakt på mange indikatorer. Dette er også dokumentert i nyere norske undersøkelser (Skarðhamar 2003 og 2005, Friestad og Hansen 2004, Thorsen 2004 og Eikeland, Manger og Diseth 2006). Tabell 2 gir en oversikt over enkelte levkårsfaktorer som gjelder for de fire gruppene som fødselskullet 1977 ble delt i etter de unges kriminalitetsmønster i alderen 15–24 år i tabell 1.

6) Se Balvig (1982 og 1999) og Kyvsgaard (1992).

Tabell 2: Enkelte kjennetegn ved unge født i 1977 i fire grupper med ulikt kriminalitetsmønster da de unge var 15-24 år. Prosentandeler.				
	Gruppert ut fra kriminalitetsmønster			
	Normalpopulasjonen	Ungdomstidsavgrensede	Senstartere	Høyaktive
Foreldre uten utdanning eller på grunnskolenivå	9	13	18	25
Foreldre som ble siktet for forbrytelse i 1992–2001	4	9	14	20
Foreldre som ble fengslet i 1992–2001	1	3	6	6
Trekke ved de unge selv:				
Hadde ikke fullført vg.skole per 2003	21	54	71	93
Under utdanning 31.12.03	26	15	12	11
Arbeidsledige arbeidssøkere 31.12.03	5	11	23	25
Registrert som yrkeshemmet i 2000	2	6	8	9
Sosialklient minst 1 gang 1995–2001	17	48	74	94
Siktet for bruk av narkotika 1992–2001	1	15	55	71
Antall døde per 1000 pers. 1992–2003	4,3	10,1	21,9	61,7

Kilde: Skarøhamar (2005) tabell 4.1 s.27, tabell 4.2 s.28, tabell 4.4 s.29 og tabell 5.1 side 36.

Blant de som begår mye kriminalitet og har lengst kriminell karriere i ungdom og tidlig voksen alder, senstarterne og de høyaktive, viser tabell 2 at det er et langt *større* innslag av unge som har svak eller marginal forankring i institusjoner som utdanning og arbeid, som er sentrale institusjoner for svært mange i denne alderen. Så mange som 71 % og 93 % av hhv. senstarterne og de høyaktive hadde ikke fullført videregående skole, 74 % og 94 % hadde vært sosialklient i tiden 1995–2001, og omkring fjerdeparten var arbeidsledige. At de unge som begår mye kriminalitet, levekårsmessig befinner seg i «utkantene» av det norske samfunnet, understøttes også av at meget høye andeler har vært siktet for bruk av narkotika (55 % og 71 %, jfr. tabell 2). Dette sannsynliggjør at rusavhengighet er ganske utbredt blant dem, og den langt høyere dødsraten (22 og 62 døde pr. 1000, jfr. tabell 2) blant senstarterne og de høyaktive enn i de to andre

gruppene, illustrerer svært klart de store levekårsforskjellene mellom gruppene. Endelig hadde senstarterne og de høyaktive i større grad enn de andre unge i det samme fødselskullet foreldre som var helt uten utdanning eller bare hadde grunnutdanning, og flere av senstarternes og de høyaktives foreldrene var under straffeforfølgning i samme periode som de unge selv var det, jfr. tabell 2. Dette indikerer at betydelige andeler av senstarterne og de høyaktive hadde foreldre med samme preg av sosial marginalitet som de unge selv, og at senstarternes og de høyaktives oppvekstsituasjon har vært mindre gunstig enn vilkårene for øvrige jevnaldrende – også om oppvekstsituasjonen (delvis) var en følge av at foreldrene begikk kriminalitet.

Nå er det ingen automatikk i at unge som vokser opp under vanskelige forhold vil komme til å begå mye kriminalitet, men det finnes flere supplerende grunner til at sosial marginalitet, dårlige levekår og rusavhengighet øker sannsynligheten for at personer i en slik situasjon kan komme til å begå mye kriminalitet og havne i et langvarig livsmønster med kriminalitet. Det er imidlertid ikke nødvendig å gå nærmere inn på slike grunner her. Det kan legges til grunn at mekanismer som øker sannsynligheten, vil fortsette å gjøre seg gjeldende neste tiår også, med mindre ulike velferdstiltak kan bidra til å redusere mengden av marginaliserte personer og grupper, eller at deres insentiver og mulighet til å begå kriminalitet blir svekket.

Omfanget av kriminalitet som vil bli begått det kommende tiåret av de som allerede befinner seg i en marginalisert posisjon, er inne i en kriminell karriere og begår mye kriminalitet, vil i gjennomsnitt være svakt *synkende* om alle ytre faktorer forblir som i dag. Grunnen er at disse personene blir *eldre*, og at gjennomsnittverdier for kriminalitetshyppighet og gjenstående karrieretid synker med økende alder, dels på grunn av «utbrenthet», økende sykkelighet og dødelighet og fordi en stigende andel av andre grunner demper sin kriminelle aktivitet eller slutter helt etter som de blir eldre, se Shover (1983), Elliot (1994) og Sampson og Laub (1993).

Om totalmengden av personer som er beredt til å begå mye kriminalitet, vil øke eller avta, vil derfor i stor grad avhenge av hvorvidt kriminalitetshyppigheten blant de yngre nykommerne blir høyere eller lavere enn den svakt synkende «naturlige» trenden for dem som allerede er aktive. Dessuten kan andelen av senstartere og høyaktive endres i forhold til tidligere. Om man legger til grunn at det er den marginaliserte livssituasjonen som gjør at personer som ligner senstartere og de høyaktige, er beredt eller motivert til å begå mye kriminalitet, så vil omfanget av kriminalitet neste tiår være betinget av forhold som har betydning for hvor vidt det er grunner til å anta at det vil inntreffe endringer i ett eller flere av fire følgende forhold:

- antall personer som kommer tidlig *inn* i en marginalisert posisjon
- antall personer som tidlig kommer seg *ut av* en marginalisert posisjon

- forhold som påvirker kriminalitets*hyppigheten* blant marginaliserte
- forhold som påvirker karriere*lengden* blant marginaliserte

Enkelte faktorer som vil ha betydning for *hvor mange* ganske unge personer som vil kunne være i en marginal posisjon (i forhold til utdanning og arbeid) i det kommende tiåret, og derfor vil kunne komme til å utvikle et livsmønster preget av mye kriminalitet, har vi rimelig godt kjennskap til i dag. Flere av disse faktorene trekker i retning av at tallet på ungdommer og unge voksne i en marginal sosial posisjon ganske sikkert vil være *større* det kommende tiåret enn i det sist passerte tiåret:

- Antall levendefødte var en god del høyere gjennom hele 1990-tallet enn på 1980-tallet. For tiårene under ett var økningen 11,3 %. Det betyr at antallet *unge* blir høyere det neste tiåret enn det vi nå har lagt bak oss.
- Andelen som ble født i byer (som av ulike grunner er befordrende for kriminalitet), var dessuten høyere enn tidligere. Det er grunn til å anta at sentraliseringen av befolkningen i de mest urbaniserte strøk vil fortsette også det kommende tiåret.⁷⁾
- Andelen barn født utenfor ekteskap økte fra 27,3 % for 1980-tallet til 46,6 % for 1990-tallet. Selv om det er blitt langt mer vanlig – og langt mindre stigmatiserende – at barn og unge vokser opp uten å bo sammen med begge foreldrene, er det ifølge Balvig (1999, s. 51) fortsatt slik at unge som har opplevd skilsmisse, dødsfall eller andre brudd i familien rapporterer å ha begått mer kriminalitet enn de som bor hos sine biologiske foreldre. Bakken (1998, s. 91) fant at en særlig belastet gruppe unge, «gjengangerne», sto for mesteparten av alvorlig selvrapportert ungdomskriminalitet, og at unge som ikke bor sammen med begge foreldrene sine, har størst sannsynlighet for å tilhøre denne gruppen. Tilsvarende fant Falck (2006 s. 122–123) en meget klar overvekt av unge med skilte/separerte foreldre blant unge som barnevernet i 1995 foreslo å tvangsplassere på grunn av alvorlige atferdsvansker. Skilsmisse og andre brudd med voksne omsorgspersoner var utløsende eller medvirkende faktor for mange av ungdommene som utviklet atferdsvansker. Én forelder klarer i en del tilfeller ikke å yte nok i form av stimulerende omsorg eller grensesetting i forhold til sine barn og unge. Eller svak økonomi blant en del enslige foreldre medfører at tid og overskudd til å følge opp barn blir mindre, eller at deres unge blir marginalisert i forhold til konsum av klær og andre ting, inklusive deltakelse i vanlige aktiviteter blant unge. I følge Galloway og Mogstad (2006) er enslige foreldre med små barn ei befolkningsgruppe som er mer utsatt for fattigdom enn andre befolkningsgrupper.

7) Se Brunborg og Texmon (2003).

- Antall barn født i Norge med foreldre som hadde innvandringsbakgrunn, har økt sterkt siden midten av 1980-tallet⁸⁾. I samme tidsrom har også antall barn og unge som innvandret alene eller sammen med foreldre, også økt sterkt.⁹⁾ I det kommende tiåret vil vi derfor ha en befolkning av ungdommer og unge voksne med innvandrerbakgrunn som er vesentlig større enn i tiåret som er gått. Meget sterk konsentrasjon av disse i Oslo-området vil trolig også bli opprettholdt.

Disse fire forholdene er trekk som øker risikoen for at flere vil leve sosialt marginalt, noe som vanligvis har stor betydning for mengden av kriminalitet som vil bli begått. Det gjør det rimelig å anta at det vil bli begått mer kriminalitet av ungdommer og unge voksne i årene fremover.

Nå er det ikke slik at det å være født i by, utenfor ekteskap eller å være barn av foreldre med innvandringsbakgrunn *i seg selv* fører til kriminalitet. I følge Skarðhamar (2006) hadde 83 % av ikke-vestlige innvandrere blant fødte i 1977 ingen siktelse for forbrytelser mens de var i alderen 15–24 år, mens den tilsvarende prosentandelen for nordmenn var 90. De aller fleste unge med ikke-vestlig innvandrerbakgrunn klarer seg altså like godt som alle andre i forhold til kriminalitet. Prosentandelen som begår mye kriminalitet, er imidlertid omtrent dobbelt så høy blant ikke-vestlige unge innvandrere som blant unge nordmenn. De nevnte faktorene vil imidlertid bidra til høyere risiko for marginalitet når fødselskullene sees under ett, hvis de ytre forhold blir omtrent de samme for dem som ble født på 1990-tallet som for dem som ble født på 1980-tallet.

Det er imidlertid enkelte forhold som tilsier at de som ble født i Norge på 1980-tallet, ikke har hatt helt like oppvekstforhold som de som ble født på 1990-tallet, når det gjelder enkelte faktorer som har betydning for risiko for marginalisering og å begå kriminalitet:

- Større fødselskull på 1990-tallet har trolig ført til at skoleelever med et svakt utdanningsmessig utgangspunkt har hatt det vanskeligere enn tilsvarende elever hadde det tiåret før. Mange skoler har hatt større klasser. Antall elever per lærer i ordinære klasser/grupper i grunnskolen har økt siden 2000, fra 15,75 til 17,06 elever per lærer i skoleåret 2007–2008. Når lærerressurser til spesialundervisning tas med, har det vært en marginal nedgang i gruppestørrelse de to siste årene.¹⁰⁾ Dette må ses i lys av at antall elever i spesialskoler gikk ned fra 2417 i 2002 til 1955 i 2006, at antall elever

8) Se Dzamarija og Kalve (2004) tabell 2.3 s. 20.

9) Se Dzamarija og Kalve (2004) tabell 2.16 s. 28 og tabell 2.30 s. 37.

10) Se Undervisningsdirektoratet:

http://www.utdanningsdirektoratet.no/templates/udir/TM_Artikkel.aspx?id=3157 og

Utdanningsforbundet: http://www.utdanningsnytt.no/templates/udf20_15831.aspx.

Lesedato: 10. mars 2008.

i grupper for språklige minoriteter i vanlig grunnskole i samme tidsrommet økte fra 1498 til 2350, og at elevtallet i grupper for spesialundervisning også økte fra 1060 til 5211.¹¹⁾ Elevers konkurranse om lærernes tid og oppmerksomhet har trolig økt, og økende språklig og kulturell kompleksitet i klasserom og skoler har trolig svekket læringssituasjonen for elever med svakt utgangspunkt og svekket deres mulighet til å få godt utbytte av undervisningen.

- De som ble født på 1990-tallet har vokst opp som barn og unge i et tiår der deres foreldre hadde langt større tilgang til alkohol og nattlig uteliv enn det som var tilfelle for de som ble født tiåret tidligere. Dette bidrar trolig til økt risiko for marginalitet blant dem som ble født på 1990-tallet. Når totalkonsumet av alkohol øker, vil også konsumet for de som har et høyt og potensielt skadelig konsum, øke. Derfor vil flere lettere utvikle et problematisk alkoholkonsum når det generelle alkoholkonsumet er høyt enn når det er lavt, se Skog (2006, s. 268–275) for nærmere dokumentasjon.
- Både de som ble født på 1980- og 1990-tallet, har som ungdommer og unge voksne hatt rikelig tilgang til alkohol. Ikke uventet fant Pape og Falck (2003, s. 104) at det var klart mer vanlig blant unge i 2002 enn i 1992 å drikke seg beruset, og de fant også at mengde selvrappportert kriminalitet av mer alvorlig karakter var klart høyest blant de som beruset seg hyppigst. Siden tilgangen på alkohol i ung alder har vært enda rikeligere for de som ble født på 1990-tallet, kan denne trenden ha forsterket seg ytterligere, og enda flere kan ha etablert et alkoholkonsum tidlig i livet som øker sannsynligheten for marginalisering i forhold til utdanning og arbeid.
- SIFAs ungdomsundersøkelser viser at svært små andeler av de unge har forsøkt ecstasy eller kokain (1 %) og amfetaminer (3–4 %). Fram til 1990-tallet hadde under 10 % av ungdom 15–20 år forsøkt cannabisstoffer. Omkring 2000 hadde denne andelen økt til 18–19 %, men har senere sunket til omkring 13 % i 2004. 1990-tallet var preget av mer positive holdninger til bruk av cannabisstoffer blant unge, og prisene på heroin sank i Oslo (Snertingdal 2007) på 1990-tallet. De som ble født tidlig på 1980-tallet kan derfor ha hatt en ungdomstid på 1990-tallet preget av mer positive holdninger til og mer bruk av cannabisstoffer blant jevnaldrende. Pape og Falck (2003, s. 105–106) fant at både bruk av hasj og tyngre narkotiske stoffer var mer vanlig blant unge i 2002 enn i 1992, og at mengde selvrappportert mer alvorlig kriminalitet var klart høyere begge år blant unge som hyppig ruset seg ved å sniffe eller bruke narkotika. Nedslaget av ulovlige rusmidler blant tenåringer som begår lovbrudd, særlig blant de med mer omfattende lovbruddsaktivitet, var så

11) Se Statistisk årbok 2007, tabell 164 Elever i grunnskolen; <http://www.ssb.no/aarbok/tab/tab-164.html>. Lesedato: 10. mars 2008.

endret fra 1992 til 2002 at de betegner endringen som dramatisk. Holdninger til cannabisbruk ser ut til å ha blitt noe mer negative etter 2000, og dette kan kanskje svekke risikoen for marginalisering som følge av bruk av narkotika for de som ble født på 1990-tallet.

- Når fødselstallene på 1990-tallet var høyere enn på 1980-tallet, vil det kunne medføre en hardere konkurranse for dem som skal inn i høyere utdanning eller på arbeidsmarkedet i det kommende tiåret, med mindre det skapes nye åpninger – særlig for dem som har klart seg dårligst gjennom grunnutdanningen.
- Arbeidsledigheten er nå på et historisk minimum. Det er neppe grunn til å forvente at dette vil vare i ti år. Snarere er det grunn til å tro at ledigheten i gjennomsnitt vil bli høyere, og økende ledighet vil gjennomgående ramme sterkest dem som er marginale i forhold til arbeidsmarkedet – på grunn av sviktende/lav utdanning, lite arbeidslivserfaring eller rusmiddelproblemer, eller problemer med språk- og kulturforståelse – og personer med slike kjennetegn vil ganske sikkert være flere i det kommende tiåret enn i det som har passert. Dersom arbeidsledigheten blir vesentlig høyere enn nå i (deler av) den kommende tiårsperioden, vil enda flere bli marginalisert, særlig blant dem med svake forutsetninger for å kunne konkurrere på arbeidsmarkedet, med mindre det kan tilbys annen sysselsetting eller utdanning utenfor arbeidsmarkedet og de vanlige utdanningstilbudene.

At populasjonen av ungdommer og unge voksne vil være større neste tiår enn i det som har passert, trekker i retning av at antall personer som vil begå kriminalitet også vil øke. Det store flertallet av unge vil ikke komme til å begå mye kriminalitet, jfr. Balvig (1999), som fremhever at det store flertall av dansk ungdom har blitt mer lovlydig de to siste tiårene fordi utdanning og egen fremtid betyr så mye for dem. På den annen side er det flere grunner til å tro at antall ungdommer og unge voksne som vil ha eller risikere å få en marginal livssituasjon i forhold til utdanning og arbeid, og som derfor er lite fremtidsdisiplinerte og mer beredt til å begå til dels mye kriminalitet av ulikt slag, vil bli flere i det kommende tiåret.

Så langt er det forutsatt at de som begår kriminalitet i Norge, er født og hjemme-hørende her. Det er en holdbar forutsetning i den forstand at de aller fleste gjerningspersonene har og vil ha en slik bakgrunn. Men det må tilføyes at en del kriminalitet også i dag blir begått av folk som kommer til Norge fra andre land som flyktninger, innvandrere eller som turister. I den sistnevnte gruppen er det nok også en liten gruppe som kommer til landet for å begå kriminalitet. Det siste tiåret har det ganske sikkert vært et økende innslag av denne typen kriminalitet som tidvis og lokalt kan ha representert et betydelig antall kriminelle handlinger (for eksempel lommetyverier, inn-

brudd og andre grove tyverier, samt bedragerier og salg av narkotika). Det er vanskelig å finne gode grunner nå som tilsier at mengden av (potensielt) kriminelle personer som kommer til landet utenfra, vil avta i det neste tiåret. Sannsynligheten for *økning* i så vel turistinnreise som ankomst av flyktninger og innvandrere er trolig større, og den vil i hovedsak være bestemt av konflikter, katastrofer og marginaliseringsprosesser i andre land, til dels meget fjernt fra Norge.

Et høyere antall ungdommer og unge voksne som på grunn av økt urbanisering vil være noe sterkere konsentrert i bysamfunn i det neste tiåret vil – dersom andelen som er marginalisert også øker – utgjøre en situasjon som samlet legger bedre til rette for dannelse av gjenger og nettverk av personer som begår kriminalitet sammen. En endring fra 1992 til 2002 er at unge som begår mer alvorlig kriminalitet, i enda større grad har venner som gjør det samme, jfr. Pape og Falck (2003). Gjenger og dannelser av kriminelle nettverk bidrar utvilsomt til å øke mengden av kriminalitet som blir begått. Fellesskap i gjenger og nettverk kan stimulere den enkelte til å begå kriminalitet eller dempe motforestillinger mot det, og gjengdannelser gjør det mulig å begå handlinger som enkeltpersoner vanskeligere kan gjennomføre. Dette betyr at den enkeltes kriminalitetshyppighet ofte øker ved deltakelse i gjenger og nettverk. Dessuten kan tilhørighet i eller tilknytning til gjengmiljøer bidra til at karrierelengden øker. Unge som på den ene side ikke synes at de har særlig mange muligheter til å oppnå samme velferd som den flertallet i Norge har, og på den annen side ser muligheter til å skaffe seg penger, bil eller tidvis å kunne nyte et liv der pengeforbruket er meget høyt, kan lett bli fristet til å delta i kriminell virksomhet som etablerte gjenger driver. Gjengers virksomhet kan representere både forbilder og muligheter for spenning og fart i en ellers grå hverdag, i tillegg til at gjengen også kan være et sosialt fellesskap. For mange som først har blitt en del av slike miljøer, kan det være svært vanskelig å komme bort fra kriminell aktivitet. Forekomst av gjenger og nettverk som varer over lang tid, og som både danner forbilder for og rekrutterer nye medlemmer, er derfor en faktor som bidrar sterkt til økning i mange former for kriminalitet.

Det er grunn til å fremheve at det store flertall av både voksne og unge – enten de har norsk eller annen kulturell bakgrunn – også i det kommende tiåret vil komme til å leve et liv uten å begå kriminalitet, eller kun begå svært få handlinger. Det skyldes for det første at det er moralske hemninger mot slike handlinger i alle kulturer, og at slike hemninger medfører uformell sosial sanksjonering av handlingene. Mange innvandrere har dessuten en religiøs tro som understøtter moralske barrierer mot å begå kriminalitet. For det andre vil den materielle velferdsøkning som særlig ikke-vestlige innvandrere oppnår i Norge i forhold til den livssituasjonen som de tidligere hadde, gjøre at de vil ha få insitamenter til å begå kriminalitet. Den personlig opplevde velferdsøkningen

vil trolig være psykologisk viktigere enn at de materielt sett ikke er på høyde med det som er vanlig for flertallet i den norske befolkningen. For det tredje vil de aller fleste innvandrere se muligheter for positiv og lovlydig deltakelse i mange aktiviteter som det norske samfunnet byr på, også for de som kommer hit fra ikke-vestlige samfunn. De som særlig representerer en mulighet for å komme inn i et livsmønster med mye kriminalitet – både blant norske og ikke-norske – er de ganske få som på den ene side verken har sosialt fotfeste i hjem, utdanning, arbeid eller andre vanlige aktiviteter og ikke ser muligheter til å komme inn i noe av dette, og på den annen side fristes av kortsiktige gleder som bruk av rusmidler og annen kriminell aktivitet kan gi, særlig om dette foregår i grupper av jevnaldrende som også kan gi en alternativ sosial tilhørighet.

Tiltak som kan bidra til å redusere muligheten for at det blir mange som befinner seg i en slik situasjon, vil være viktige for at positive kriminalitetstrender fra det siste tiåret skal bli opprettholdt også i det kommende. Kanskje er tiltak som kan bidra til å bringe rusavhengige ut av avhengighet av kostbar narkotika – som legemiddellassiert behandling – noe av de viktigste enkelttiltakene både for de rusmiddelavhengige og andre? Tiltak som kan redusere fare for marginalitet i forhold til utdanning og arbeidsliv, vil også være av stor betydning.

6 OPPSUMMERING

Det er lite sannsynlig – ut fra kunnskaper vi har i dag – at kriminalitetsutviklingen det kommende tiåret vil skille seg grunnleggende fra trender det siste tiåret. Likevel kan endringer i enkelte forhold bidra til at utviklingen blir mindre positiv enn den har vært, mens andre endringer kan bidra til at positive trender blir opprettholdt. For å oppsummere kort og stikkordsmessig vil jeg anta at følgende er de viktigste endringer som trolig vil bidra til at kriminalitetsutviklingen blir mindre positiv: Konflikter, nød og fattigdom kan komme til å øke tilstrømming av flyktninger og immigranter, og økende reisevirksomhet og handel samtidig som grensekontroller blir bygd ned i våre nærområder, kan fremme kriminalitet på tvers av landegrenser. Økende sentralisering av bosettingen og store ungdomskull vil bidra til det samme. Lettere tilgang til rusmidler, særlig alkohol siden slutten av 1980-tallet, kan bidra til at flere ungdommer og unge voksne blir marginalisert i forhold til utdanning og arbeidsliv – og til mer vold utøvd under innflytelse av alkohol. Økende arbeidsledighet vil gjøre det enda vanskeligere å etablere fastere tilknytning til arbeidslivet for dem som stiller svakt språklig, utdanningsmessig eller har et problemfylt forhold til rusmidler. Dette kan øke risikoen for at flere enn nå kommer til å begå kriminalitet og utvikle et livsmønster i gjengpregede miljøer med mye kriminalitet.

Viktige momenter som kan trekke i motsatt retning er: Forholdsvis høy sysselsetting vil redusere sannsynligheten for at mange utvikler en «permanent» marginal livssituasjon, og stor innsats for å tilby utdanning til dem som har lite fra før, eller som ikke kan norsk, for å øke deres mulighet til å få arbeid. For dem som ikke kommer i arbeid (eller utdanning) som gir økonomisk grunnlag for et verdig liv, er det viktig å ha velferdsordninger som kan støtte enkeltpersoner og familier, både økonomisk og gjennom tiltak som kan gi grunnlag for et liv uten varig behov for offentlig støtte. Siden det er sannsynlig at systematisk og omfattende legemiddelsassistert (metadon-)behandling av narkotikaavhengige har bidratt til å redusere mengden av tyverikriminalitet, bør slik behandling – i alle fall fra et kriminalitetsforebyggende perspektiv – fortsette og utvides. Forebygging av kriminalitet av private så vel som på offentlig sektor, og som politifaglig metode, kan fortsatt bidra til å redusere omfanget av kriminalitet, både ved å fjerne attraktive objekter og ved å gjøre dem mindre attraktive for uvedkommende, og ved å øke kontrollen med slike objekter. Ny teknologi vil også kunne øke effekten av og mulighetene for slike tiltak.

Referanser

- Bakken, A. (1998): *Ungdomstid i storbyen*. NOVA, Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring, Rapport 7/1998, Oslo.
- Balvig, F. (1982): *Ungdomskriminalitet i en forstadskommune*. København: Det kriminalpræventive Råd. Stensilert rapport.
- Balvig, F. (1999): *Risiko Ungdom. Ungdomsundersøgelse 1999*. København: Københavns Universitet og Det Kriminalpræventive Råd.
- Bretteville-Jensen A.L. og Amundsen E. J. (2006): *Omfang av sprøytemisbruk i Norge*. Rapport 5/2006. Statens institutt for rusmiddelforskning, Oslo.
- Bretteville-Jensen A.L. og E. Ødegård (1999): *Injeksjonsmisbrukere i Norge*. SIFA-rapport nr. 4/1999. Statens institutt for alkoholforskning, Oslo.
- Brunborg H. og I. Texmon (2003): «Fortsatt sentralisering. Regionale befolkningsframskrivninger 2002-2020.» *Økonomiske analyser* 4/2003, s. 54–64. Oslo: Statistisk sentralbyrå.
- Christie, N. (1987): «Fagets fiender». *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab*, s. 291–299.
- Dzamarija M.T. og T. Kalve (2004): *Barn og unge med innvandrerbakgrunn*. Notat 2004/31. Oslo: Statistisk sentralbyrå.
- Eikeland O.-J., T. Manger og Å. Diseth (2006): *Innsette i norske fengsel: Utdanning, utdanningsønske og rett til opplæring*. Eikeland forskning og undervisning og Institutt for samfunnspsykologi, Universitetet i Bergen. Rapport.

- Elliott, D. S. (1994): «Serious Violent Offenders: Onset, Developmental Course, and Termination». *Criminology*, vol. 32(1), s. 1–21.
- Falck, S. (2006): *Mellom straff og behandling. Tvangsplassering av ungdom med alvorlige atferdsvansker*. Oslo: Kommuneforlaget.
- Felson, M. (1994): *Crime and Everyday Life. Insights and Implications for Society*. Thousand Oaks/London/New Delhi: Pine Forge Press.
- Friestad, C. og I. L. S. Hansen (2004): *Levekår blant innsatte*. Oslo: FAFO.
- Galloway, T. A. og M. Mogstad (2006): *Årlig og kronisk fattigdom i Norge. En empirisk analyse av perioden 1993–2001*. Rapport 20. Oslo-Kongsvinger: Statistisk sentralbyrå.
- Gundersen, F., U. Haslund, A. E. Hustad og R. J. Stene. (2000): *Innvandrere og nordmenn som offer og gjerningsmenn*. Rapporter 2000/18, Oslo: Statistisk sentralbyrå.
- Høigård, C. (2002): *Gategallerier*. Oslo: Pax forlag.
- Kyvsgaard, B. (1992): *Ny ungdom? Om familie, skole, fritid, lovløydighet og kriminalitet*. København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag.
- Olaussen, L. P. (1995): «Voldskriminalitetens utvikling de to siste tiårene». *Nordisk tidsskrift for kriminalvidenskap*, nr. 2-1995, s. 97–116.
- Olaussen, L. P. (2006): «Norske husstanders utsatthet for boliginnbrudd og enkelte andre former for tyveri». *Lov og rett*, bd. 45(6), s. 342–359.
- Pape, H. og S. Falck (2003): «Ungdomskriminalitet. Et fenomen i endring?» *Tidsskrift for ungdomsforskning*, vol 3(2), s. 99–111.
- Sampson, R. J. og J. H. Laub (1993): *Crime in the making: Pathways and Turning Points Through Life*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Shover, N. (1983): «The Later Stages of Ordinary Property Offending Careers». *Social Problems*, vol. 31(2), s. 208–218.
- Skarðhamar, T. (2003): «Inmate's Social Background and Living Conditions». *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*, vol 4(1) s. 39–56.
- Skarðhamar, T. (2005): *Lovbruddskarrierer og levekår. En analyse av fødselskullet 1977*. Rapporter 2005/9. Oslo: Statistisk sentralbyrå.
- Skarðhamar, T. (2006): «Ikke-vestlige innvandrere og kriminalitet. Like og forskjellige.» *Samfunnsspeilet*, nr. 4, s. 105–110.
- Skog, O.-J. (2006): *Skam og skade. Noen avvikssosiologiske temaer*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag AS.
- Snertingdal, M. I. (2007): *Kalkulerende kjeltringer eller offer for omstendighetene? En kvalitativ studie av heroinomsetningens utvikling og aktører*. SIRUS rapport 1/2007. Oslo: Statens institutt for rusmiddelforskning.
- Statistisk årbok 2007. URL:<http://www.ssb.no/aarbok/tab/tab-164.html>.

- Stene, R. J. (2004): «Mange – men færre – ofre. Levekårsundersøkelsene 1983-2001». *Samfunnsspeilet* 3, 2004, s. 32–44.
- Stene, R. J. (2006): «Ikke mer utsatt – men flere tatt». *Samfunnsspeilet*, nr. 5–6, s. 81–94.
- Stene, R. J. (2008): «Narkotikakriminalitet: Narkotikasiktedes lovbrudd preger retts-systemet.», *Samfunnsspeilet* nr. 1, 2008, s. 5–17.
- Thorsen, L. R. (2004): *For mye av ingen ting ... straffedes levekår og sosiale bakgrunn*. Hovedoppgave i kriminologi. Institutt for kriminologi og rettssosiologi, Universitetet i Oslo.
- Young J. og R. Matthews (eds.) (1992): *Rethinking Criminology: The Realist Debate*. London/Newbury Park/New Delhi: Sage Publications.